

Zsidó humor a kabarében, különös tekintettel Molnár Ferencre

A cím állít valamit, ami korántsem magától értődő: azt, hogy a kelet-közép-európai kabarét a hagyományos zsidó humor hívta életre. És ez nyilvánul meg a ma is népszerű és jól ismert magyar színpadi szerző, Molnár Ferenc írásaiban. Tény, hogy Molnár zsidó volt, és a darabjain jól szórakozott a közönség, tehát volt humora. De mindebből a legkevésbé sem következik, hogy létezik speciális „zsidó humor”, és Molnár, aki nem gyakorolta örökölt vallását, a kabarében éppen ezt művelte.

Megpróbálkozom a tétel bizonyításával, mégpedig nem a színdarabjai, hanem a kabarékban előadott és a lapokban megjelent, kevésbé ismert bohózatai és humorreszkjei alapján. Ezek a *Pesti erkölcsök*, a *Ketten beszélnek*, a *Hétágú síp* és a *Vacsora és egyéb jelenetek* című, 1909-ben, 1910-ben, 1911-ben és 1917-ben megjelent köteteiben maradtak az utókorra. (Molnár rendkívül termékeny szerző volt, tömérdek sziporkázóan szellemes írása ma is kallódik a korabeli újságokban, ezek remélhetőleg megjelennek majd összes műveinek nemrég, a halála után több mint hetven évvel indult, jogdíjmentes magyarországi kiadásában.)

Kezdjük talán a hagyományos zsidó humorról, legalábbis azzal, amit a XIX. század végén és a XX. század első évtizedeiben annak tartottak Berlinben, Bécsben és Budapesten. Hogyan találkozott vele az ifjú, és a színház iránt már gimnazistaként erősen érdeklődő Neumann Ferenc, aki 1896-ban, tizennyolc éves korában magyarosította a nevét Molnárra? Tény, hogy nem kellett túl megszire mennie, hogy megmerítkezzen abban, amit később az antiszemiták „destruktív zsidó szellemiségnek” neveztek.

Budapesten, a főváros 1873-as egyesítése utáni évtizedekben valódi népességrobbanás ment végbe. Három, nagyobb részt még németül beszélő kisváros, Buda, Óbuda és Pest két évtized leforgása alatt olyan magyar metropoliszá alakult át, amely Bécs vetélytársa lett. A lakosság, mely 1880-ban még 355 582 főt tett ki, 1890-re 486 471-re, 1900-ra 703 448-ra, 1910-re pedig már 880 371-re nőtt. Ennek a zömmel vidékről felvándorolt embertömegnek több mint az ötöde volt zsidó vallású: 1880-ban 19,7, 1890-ben 21, 1900-ban 23,6, 1910-ben 23,1 százaléka. 1900-ban Budapest volt az a nagyváros, ahol a világon a legtöbb zsidó lakott (166 198 fő), és ezzel rövid időre megelőzte a korabeli New Yorkot is. Ennek az embertö-

megnek a legnagyobb része Pesten, azon belül is három kerületben vert tanyát: a szegényebbek a legsűrűbben lakott Terézvárosban és Józsefvárosban, illetve a jobb módú, a polgárosodott rész a Lipótvárosban. Budapest VIII. kerülete, a Józsefváros kifejezetten sűrűn lakott városrész volt: lakossága 1890-ben 91 303, 1910-ben 164 255 főt tett ki, vagyis a főváros teljes lakosságának mintegy 18,8 százaléka lakott 6,85 négyzetkilométer területen. Összehasonlítául: a kerület mai lakossága 71 642 fő. A zsi-

Vadász Miklós
Molnár Ferenc-
portréja
a Vasárnapi
Ujságban,
1911
© Wikimedia
Commons

dók túlnyomó többsége a Nagykörúton túl összpontosult, ahol arányszámuk meghaladta az egyharmadot is. (1930-ban a kerület lakosainak 22,4 százaléka volt izraelita, míg Budapesten ez az arány a teljes lakossághoz viszonyítva 20,3 százalék volt.)

Ekkoriban a kapitalizmus szédületesen gyors fejlődést idézett elő a fővárosban, ugyanakkor kiélezte a társadalmi egyenlőtlenséget. Nagy tömegek éltek nyomorban, a volt nemesemberek és kisbirtokosok egyes csoportjai tönkrementek, elszegényedtek. Ugyanakkor kialakult a politikai ellittel jó kapcsolatokat ápoló zsidó nagypolgárság. A rohamos tempójú átalakulás vesztesei a „héber inváziót” okolták rossz sorsukért, a zsidókban találták meg bajaik kútfejét. A XIX. század 80-as éveinek elején megszületett a politikai antiszemitizmus, amely helyileg is kötődött Józsefvárosához. A Teleki tér 8. szám alatt, Kaiser Mihály kocsmájában volt az 1882–83-as tiszaezlári per utáni időkből a dzsentrális bázisú Országos Antiszemita Párt egyik gyülekezőhelye. Másik találkozóhelyük, szintén a környéken, a Lehr-kocsmában volt, a harmadik pedig a Svertecky-féle vendéglő, akkoriban Fehér székfü, a Práter utca 26. szám alatt.

Az 1880-as évektől kezdve az antiszemita fenyegető rémképe, a „galíciai zsidó bevándorlás” a korabeli magyar társadalom egyes rétegei számára valóságos, önálló életre kelt rögeszmévé vált. A népszerűsége törekvő politikuskok nyílt vagy burkolt célzások formájában hivatkoztak rájuk, védelmet ígértek ellenük. Ez a demagógia hatott az asszimilálódott, a magyar uralkodó osztályba beilleszkedett, nacionalista érzelmű neológ zsidóságra is, amelynek tagjai erős fenntartással viselkedtek a „kaftános pajeszosok” iránt. A Józsefváros volt az a kapu, amelyen át a „keleti zsidók” vidékről a fővárosba érkeztek, és megtelepedtek.

Vallásgyakorlatuk erős hatást gyakorolt a városrész mindennapi életére, a hívők megtöltötték a zsinagógákat és a több tucat kisebb imaházat. Ezeket a jómódú, neológ Neumann család tagjai nem látogatták. Ők a lakásukhoz közeli, I. Ferenc József császár és király által 1877-ben felavatott Országos Rabbiképző és Tanítóképző Intézet zsinagógájába jártak, ahova csak a József körúton kellett átsétálniuk nagy ünnepeken.

Jiddis brettli a Józsefvárosban

A városrész zsidó lakossága nemcsak dolgozott és imádkozott, de szórakozott is. Utóbbiról a nagyobb vendéglők-

ben fellépő jiddis színtársulatok gondoskodtak. Budáról is átjártak a Wertheimer mulatóba, amely a Népszínház utca 28. szám alatt működött, és orfeum jellegű volt. Itt a már kamaszként színházrajongó Neumann Ferenc is bizonyára sokszor megfordult, mert közel esett a József körút 87. számú bérházhoz, ahol a családjával együtt lakott. A mulató műsorát Bass Lajos állította össze: lengyel zsidó (jiddis) népies dalok hangzottak itt el, kelet-európai, szlávos hatást mutató zsidó dalok, jiddis szövegekkel. Az 1886-tól 1912-ig fennállt „zengerájról” címszó található a *Magyar színházművészeti lexikon*ban is.¹

„Wertheimer Mulató: zenés kávéház a Népszínház utcában. 1886-ban alapították. Műsorában éveken át lengyel zsidó társulatok léptek fel, élükön Littmann Pepi énekesnővel, akinek nevével később majd minden orfeum műsorán lehet találkozni.” Nevét tulajdonosáról, Wertheimer Lajosról kapta. Első orfeumát 1886-ban nyitotta meg az Új vásártéren (Köztársaság tér). 1906-ban társult Steinhart Gézával, és a Rákóczi úti Nemzetközi Orfeumot igazgatták. 1912-ben megvette a Szerecsen (Paulay Ede) utcai Palais de Dance épületét, amely ettől kezdve Kristálypalota néven működött. Gúthi Imre *Fővárosi Almanachja* szerint „Wertheimer Lajos kávé és mulatótulajdonos. Az ipartestület régi, előkelő tagja, a Józsefváros társadalmi életében szép szerepe van, a fővárosi bizottság tagja.”

Az orfeumok műsorai fokozatosan elmagyarosodtak, ahogy ezt közönségük igényelte. „...a német műsor után – emlékezett vissza Somlyó Zoltán –, fel-felugrott egy-egy vendég, egy kereskedőseged vagy egy-egy konfliskocsis, aki a standjáról bement néhány percre a Wertheimbe és hangosan követelték a »magyart«! A lokáltulajdonosok belátták, hogy egy újabb kor virradt rájuk. A »művész« uraktól és hölgyektől most már maguk követelték, hogy műsorukba állandóan illesszenek be magyar számokat is.”²

A Wertheimer mulató előadásai 1906-ban még alapvetően jiddis darabokra épültek. „Ami emellett van – írta Vári Rezső 1906 novemberében –, csak arra szolgál, hogy kikerekítse a műsort. Itt már annyira a zsargon hangneme az uralkodó, hogy aki ezt a nyelvjárást nem érti, egy hangot sem értene meg.”³

Az *Internationale Artisten Revue* a Wertheimert még három évvel később is a lengyel-zsidó múzsa éltetőjeként jellemezte. 1908 és 1911 között itt lépett fel a Monarchia jiddis brettlijeinek csillaga, a tarnopoli születésű Pepi Littmann, aki Peshe Kahane néven született a galíciai

¹ *Magyar színházművészeti lexikon*. Főszerk. SZÉKELY György, Bp., Akadémiai, 1994, 869.

² Somlyó cikke a korabeli *Literatúrán* (*A pesti kuplé hőskora*, 1928, 8. sz., 273–274.), majd kötetben is olvasható. SOMLYÓ Zoltán: *Pár-*

baj és kultúra. Válogatott publicisztikai írások. Szerk. ZSOLDOS Sándor, Bp., Magvető, 1986, 361–366.

³ Idézi PELLE János: *Józsefváros zsidó múltja = Uő: Auschwitz magyar szemmel. Tanulmányok*. Bp., K. u. K., 2014, 77.

Tarnopolban. Férfiruhába öltözve énekelt és táncolt, jiddisül konferált. Ő a férjével, a társulat vezetőjével, Jacob Littmannal együtt több Molnár-darab szerepét is eljátszotta Bécsben. Pesten két 78-as lemezt is felvett. Dalainak címe: *Messiah per Automobil, Schojmer Jisruel, Kol Jisroel Chaverem, Das Talesl*.

A kelet-európai jiddis vendégtársulatok a világháború előtti években rendszeresen szerepeltek a mulatók színpadán, ekkortájt leggyakrabban az 1909 és 1912 között működő, Szerecsen utcai Friedmann Orfeumban. A sztár, Pepi Littmann még 1914 első felében is hónapokon át fellépett a Bálint Dezső vezette elegáns Royal Orfeumban.⁴

A zsidó vándortársulatok tréfák és bohózatok mellett melodramákat is játszottak a közönség, köztük Ignotus (született: Veigelsberg Hugó) legnagyobb gyönyörűségére. Ő egy 1908-as cikkében azt bizonygatta, hogy „a taknyosságnak és a tetvességnek is megvan a maga szépsége és költészete”, és Pepi Littmann és társulatát hozta példaként. „...aki nem hiszi, menjen el a Wertheimer-kávéházba, és, ha ért egy kicsit színészethez és beszédhez, nézzen és hallgasson meg egy Littmann Pepi nevű, nem is tulságosan fiatal s éppen nem a legszebb lengyel zsidó lányt vagy asszonyt, aki kaftános és pájeszes zsidó legénynek öltözködve és zsargon-nyelven énekel mindenféle sikátor malacságát és ghetto-érmességet, de oly szemtelen jókedvvel, oly patakzó biztossággal, olyan egy szempillantás alatt egybemarconizódó összeköttetésben az egy szavát alig értő közönséggel s oly elektromosan megtöltve első kilépésével színpadot és nézőteret, hogy, vakaródzva s kezefejével törülve meg az orrát, föl is hüppögve, amit le nem törült s nem is alt, hanem basszus hangon, nem is énekelve, hanem kiabálva, olyan erre született megtestesítője a fajtája népiességének, mint csakis Blaháné, az ő bájoságában, a magyarnak, és csakis Hansi Niesse, az ő huncutságában, a bécsinek. Igen, ami elektromosság, mint a leideni palackba, bele van igézve egy fajiságba, egyéniségébe, külsőségeibe: mindaz kiserked, kisercen, kisziporkáz és kipattan e pompás nőszemély kövér újjai alól, kivillámlik a vele stagionézó oláh-zsidó szintársulat primitív és érzelgős darabjainak rabbinus-személyeiből, kitáncol marsalik-figuráiknak, a sekrestyés samesznak, a házasságszerző sadhennak retekboffenéses mókáiból, bakugrásos táncaiból...”⁵

Az utolsó pesti zengerájban zsidó viccekkel színesítve népi színdarabokat, valamint színműveket adtak elő, például Goldfaden *Szulamitj*-át és An Ski *Dybukj*-át. Bár Littmann Pepi ekkorra már visszavonult, a Józsefvárosban maradt közönsége a jiddis szórakoztató műsoroknak.

Az *Egyenlőség* 1929. április 20-i száma számolt be arról, hogy: „Híres művészek, politikusok és bankárok nézik meg a zsargon színészeket.” Az *Egy este a budapesti jiddis kávéházban* című cikk arról tájékoztatta az olvasókat, hogy a Népszínház utca végén, az Alföldi utca sarkán van egy szerény kabaré, a Nagy Komédia, ahol kis bohózatokat, apró vígjátékokat játszanak. Itt vert ugyanis tanyát egy Csernovicből érkezett zsidó vándorszínész-társulat, összesen talán nyolcan-kilencen. Vezetőjük Moise Siegler, a primadonnájuk Sevilla Pastor volt. Műsoruk két részből állt: az elsőt magyarul, a másodikat jiddisül adták elő.

„Eleinte néhány színházi ember ment ki, valósággal fölfedező útra a Népszínház utcai kabaréba. Később már autók sorakoztak fel a Népszínház utca és az Alföldi utca sarkán. Ma már az a helyzet, hogy esténként kiakasztják a »megtelt« táblát, törzsvendégek vannak, előkelő pesti zsidó bankárok, művészek, írók, közéleti emberek, gyárosok, estéről-estére ott ülnek az első sorokban” – olvasható az *Egyenlőség* cikkében. De mi volt az alapja a hagyományos zsidó humornak, amelyet Ignotus „sikatori malacságként és ghetto-érmességgként” ír le, azonban amelynek ő is érezte a vonzását, ellenállhatatlan hatását a józsefvárosi közönségre?

Littmann Pepi
jelmezben,
az 1910-es évek
© Wikimedia
Commons

⁴ Lásd KONRÁD Miklós: *Orfeum és zsidó identitás Budapesten a századfordulón* = *Budapesti Negyed*, 2008, 2. sz., 351–368.

⁵ IGNOTUS: *Zsargon 2.* = *Nyugat*, 1908, 20. sz., 251–252. Uő: *Kísérletek. Czikkek és képek*. Bp., Nyugat, 1910, 287–288.

Önirónia mint örömforrás

Nem ismertetem itt Sigmund Freud *A vicc viszonya a tudattalanhoz* című, először 1905-ben megjelent, ma is gyakran idézett tanulmányát, csak felsorolom azokat a jellemzőket, amelyekkel leírja azokat a rövid, csattanós történeteket, amelyeket a zsidók hoztak divatba a XIX. században, és terjesztettek el az egész korabeli Európában. Ilyenek a „szubjektum aktivitása, viszonya gondolatainak tartalmához, a játékos ítélet mibenléte, az össze nem illő dolgok összekapcsolása, az ellentétes eszmék, a meghökkenés s a közvetlenül rá következő megvilágosodás, az értelmetlenségből előbukkanó értelem, a rejtett tartalmak felszínre hozása és a vicc jellegzetes tömörsége”.⁶

A „bécsi bölcs” felfedezte, hogy a zsidó viccek számos olyan lelki mechanizmust használnak, amelyek az álmokban is működnek. Szerinte a viccek hatalmas élvezetet nyújtanak, mivel lehetővé teszik számunkra, hogy kifejezzük legmélyebb szexuális, agresszív és cinikus gondolatainkat és érzéseinket, amelyek egyébként elfojtva maradnának. E központi tézis kifejtése során szóviccek, anekdoták, frappáns egysorosok, és a zsidó koldusok és házasságközvetítők kedvelt történeteinek káprázatos tárházát gyűjtötte és adta össze.

„A vicc által keltett örömrészlet a gátlási energiák megtakarításából ered, a komikum által keltett örömrészlet a képzeletalkotáshoz szükséges energiák megtakarításából, a humor örömrészlete pedig az érzelmi energiák megtakarításából. Lelki apparátusunk mindhárom működési formájában megtakarítás következménye az örömrészlet; ezekben a tevékenységi formákban pedig az a közös, hogy lelki tevékenység révén szerzik vissza azt az eredeti örömrészletet, amely épp e tevékenység kialakulása folytán ment veszendőbe. Az eufória ugyanis, aminek elérésére ezen az úton törekszünk, valójában nem más, mint az élet azon szakaszának uralkodó hangulata, amikor pszichés munkánkat még elenyészően csekély energia felhasználásával végeztük – a gyermekkoré tehát, amikor még nem ismertük a komikumot, nem tudtunk viccet alkotni és nem volt szükségünk humorra sem, hogy boldogok legyünk az életben.”⁷

A pszichoanalízis jelentős hatást gyakorolt Molnár Ferencre, aki ezt el is ismerte *Útitárs a száműzetésben* című, Amerikában született visszaemlékezésében. Freud később, 1927-ben másik tanulmányt is írt a témáról *A humor* címmel. Ebben rávilágított a vicc és a humor közötti fontos különbségekre. „A vicchez és a komikumhoz képest a humorban nemcsak valami felszabadító, hanem

nagyszerű és felemelő dolog is van, amely vonásokat nem találjuk meg az intellektuális tevékenységből adódó örömyerőség másik két fajtájánál. A humor nagyszerűsége nyilvánvalóan a nárcizmus diadalában, az én diadalmasan hangoztatott sérthetetlenségében áll. Az én megtagadja azt, hogy a valóság rendelkezései sértsek, és erőszakkal szenvedést okozzanak neki, kitart amellett, hogy nem érinthetik közelről a külvilág traumái, ténylegesen megmutatja, hogy számára ezek csak az örömyerőséghez jutás alkalmi. Ez utóbbi mindenképpen a humor lényegi vonása... A humor nem rezignált, hanem dacos, nem csak az én diadalát jelenti, de az örömvét is, amely itt a valós viszonyok bosszúsága ellenére is igazolja magát. Ez utóbbi két vonás – a valóság követelményének elutasítása és az örömvét érvényesítése – által a humor közelíti a regresszív és reakciós eljárásokhoz, amelyek minket a pszichopatólógiában oly alaposan foglalkoztatnak. A szenvedés lehetőségének elhárításával illeszkedik azoknak a módszereknek a hosszú sorába, amelyeket az ember lelki élete annak érdekében fejlesztett ki, hogy kivonhassa magát a szenvedés kényszeréből; egy olyan sorba, amely a neurózissal kezdődik, az örületben tetőzik, és amelyhez hozzászámítják a mámort, az önmagunkba való belemerülést és az eksztázist is. A humor ennek az összefüggésnek köszönheti méltóságát, amely például a vicctől teljesen idegen, mert utóbbi vagy csak az örömyerőséget szolgálja, vagy az örömyerőséget az agresszió szolgálatába állítja.” Összefoglalva: „a humor a komikumhoz való hozzájárulás a felettes-én közvetítése által”.⁸

A vicc tehát szorosan összefügg a humorral, de az utóbbi sokkal több, gazdagabb és vonzóbb a közönségnek. Olyan viszonyban állnak, mint a kabaré a színházzal. Molnár Ferenc mind a kettőnek a mestere volt. Művészetét akkor érthetjük meg, ha megvizsgáljuk a humoreszkjeit és a pesti kabaré virágkorában született jeleneteit is, mert ezek tartalmazzák azt a „nyersanyagot”, amelyből világsiker aratott színdarabjai szellemes dialógusait megformálta. A kabaré közönségének legnagyobb része értette a szerzők humorát, már csak azért is, mert zsidókból állt. Az Andrassy úti Modern Színház Cabaret előadásai is késő este kezdődtek, a nézőtér kevesen fértek el, a jegy pedig drága volt, ez pedig Budapesten is biztosította a „válogatott publikumot”.

Molnár Ferenc humoreszkjeire, kabaréban előadott bohózataira jellemző a zsidó humor alapvető tulajdonsága, az önirónia. „Senki sem mondhat olyan jellemzőt és igazat a zsidóság fogyatkozásairól, mint »belülről« egy zsidó író. És senkinek a mégoly metsző kritikáját sem

⁶ FREUD, Sigmund: *Esszék*. Ford. BART István et al., Bp., Gondolat, 1982, 30.

⁷ Uo., 251. old.

⁸ FREUD, Sigmund: *A humor. Tanulmány = Irodalmi Szemle*, 2013. október 15. <https://irodalmiszemle.sk/2013/10/freud-sigmund-a-humor-tanulmany/>

fogadja olyan derűvel egy zsidó, mint egy másik zsidóét. Ez Rostand nagyorrú Cyranójának híres elve: » Mert magamat kigúnyolom, ha kell, / de hogy más mondja, azt nem tűröm el. «⁹ Az önirónia a folklórként terjedő vicckultúrának is elmaradhatatlan éltető eleme – a vonásáról már sokan írtak, köztük Sigmund Freud is.

Egyik tárcájában (*A közvetítő*) Molnár a következő ősrégi zsidó anekdotát idézi: „Áll a szegény zsidó Bécsben az utca sarkán és keservesen sír. Arra megy egy másik izraelita és megszólítja: – Miért sír, szegény ember? – Miért ne sírjak – mondja az – mikor tizenhárom gyerekem van, tizenkettő betegen fekszik, a feleségem a halálán van, és nekem nincs egy megveszekedett krajcárom sem. – Mennyi pénzzel volna magán segítve, jó ember? – Ezer forinttal. Jöjjön – mondja a jószívű – én magának egy félóra alatt megszerzem az ezer forintot. Az ámulva vele megy ez meg vezeti, egyenesen az öreg Rotschildhoz. Fölmennek hozzá, Rotschild benyúl a zsebébe, kivessz ezer forintot, odaadja a síró embernek, aki hálát rebeg és elrohan. A másik ott marad és némán áll Rotschild előtt. Áll, áll, áll. Azt mondja neki Rotschild: – Hát maga mire vár? – Mit várok? – mondja ez. – Hát a provízót (jutalékot) várom. Hiszen én hoztam a pasast...”⁹

Miért ezt a történetet dolgozta át humoreszkformában Molnár Ferenc? Hiszen a legendásan gazdag Rotschildokról a XIX. század folyamán tömérdek vicc született. Például ez, amely ugyannak a szónak a kétféle, eltérő értelmezéséből fakaszt nevetést. „Egy szegény zsidó szeretne bejutni a gazdag Rotschild báróhoz »üzleti ajánlattal«, de a bankár nem akarja fogadni. – Márpedig fogadnia kell engem – mondja a szegény zsidó a titkárnőnek –, mert én vagyok az Isten sógora. A titkárnő rohan be a főnökhöz, hogy referáljon neki, majd visszajön és int, hogy szabad az út. – Hogy érti azt – kérdezi a gazdag báró –, hogy maga az Isten sógora? – Úgy, hogy a Grünnek két lánya volt a Sára és a Rebeka. Szegény Sárát elvette az Isten, a Rebekát meg én.”¹⁰

Vagy itt van még egy vicc Rotschildékról, a tömérdek közül, ami akkoriban közzsájon forgott: „Két koldus városjáró útja során eljut Rotschildék palotája elé. Egyikük bemerészkedik, a másik a kapuban várja. Amikor a bátrabbik húsz perc múlva kijön, társa kíváncsian megkérdezi: – Na, mennyit adott? – Egy guldent. – Csak? Egyetlenegyet? – Meg kell érteni, mert ő is le van most égve. A saját szememmel láttam, hogy a két lánya egyetlen zongorán játszott.”¹¹

Ganef és snorrer a kabaréban

Az, hogy melyik viccet mondja el valaki, magánügy, amennyiben egy barátaiból és ismerőseiből álló társaságot akar megnevetetni. De ha közönséget szórakoztat, amely fizet érte, úgy, mint az Andrassy út 69. szám alatt, a mai Budapest Bábszínház szuterénjében 1907-ben megnyílt Modern Színház Cabaret nézői, el kell gondolkodni azon, mit tálnak fel nekik. Molnár Ferenc huszonkilenc évesen a legendás társulat művészeti igazgatója volt Heltai Jenővel együtt, a konferanszié pedig Nagy Endre. Az indulást így írja le Nagy Endre: „Molnár Ferenc karonfogva elvezetett a sötét nézőtérre, és beültünk az egyik páholyba. Lelkesedve magasztalta a finom kis színpadot, meghitt nézőtérét, amelyen a leghalkabb rezdülések is pompásan érvényesülnek. Aztán a fülemhez hajolva súgta: – Gyere át hozzánk! Heltai is akarja. A világ elbámulna rajta, hogy mit tudnánk csinálni mi, hárman.

»Mi hárman!« Ez a szó szíven ütött. Körülbelül úgy hangzott ez, mint Anglia és Franciaország azt mondaná Albániának: – Álljunk össze, mit tudnánk csinálni mi, hárman! Azonkívül Molnár Ferencet, nemcsak mint írórt tartottam fölöttem valónak, de mint embert is rajongva szerettem. A leggazdagabb kedély volt, akit valaha láttam; folyton kiszámíthatatlanul változékony, mint egy szeszélyes tenger, és ez a capricciója a legszélesebb regiszteren játszódomott le, a legmélyebb szentimentalizmustól a leg-hajmeresztőbb cinizmusig.”¹²

A műsort Molnár állította össze, neki kellett szembenéznie azzal a problémával, hogy milyen történeteket vigyenek színre. Szigorú kritériumok szerint kellett válogatnia a burjánzóan gazdag zsidó humor darabjaiból. Az első kérdés az volt, hogy mennyire legyen „zsidó jellege” a vicceknek és a jeleneteknek, azaz kiderüljön-e bennük a szereplők identitása, illetve a vallása, például a nevükről, öltözkükről, vagy egyértelmű utalásokból. Előnyben kell-e részesíteni azokat a történeteket, amelyek a legmulatságosabbak, minthogy a humor célja az, hogy neveszenek rajta. Ez sem olyan egyszerű. A zsidó humor célja, ahogy ezt Molnár megtanulta már a Józsefvárosban, az, hogy „ne vessünk sírás helyett”. Ezért aztán bizonyos történeteket éppen azért nem szabad eljátszani, mert túlságosan mulatságosak, vagy túl sok bennük a „gettó-szellem”.

Továbbá a viccek lényegéhez tartozik, hogy legyenek olyan rövidek, amennyire csak lehetséges. A csattanó az utolsó mondatból derül ki. De akkor mi értelme van egy egész oldalnyi szöveget írni, hogy elérkezzünk a csattanóhoz, amikor néhány sor is elegendő? Az, ami egy sze-

Molnár Ferenc
1941-ben
Fotó: Carl
Van Vechten
© Wikimedia
Commons

⁹ HERNÁDI Miklós: *Zsidó írók és művészek a magyar progresszióban. 1860–1945*. Bp., Noran Libro, 2010, 51–52.

¹⁰ KÖVES József: *A zsidó humor aranykönyve*. Bp., K. u. K., 2003, 168.

¹¹ Uo., 166.

¹² NAGY Endre: *A kabaré regénye*. Szerk. KÁROLY Márta, Bp., Palatinus, 2000, 77.

mélyesen elmesélt történetben elfogadható, írásos változatban már nem működik. És ez fordítva is igaz: az, ami írásban szórakoztató, elmondva vagy felolvassa unalmas.

És hogyan tükrözze a modern zsidó kabaré azt a világot, ami körülveszi? A hagyományos zsidó humor, az, ami a viccekben feltárul, a felgyorsult, modern világban már elavultnak hatott. De az ügyeskedő zsidó csaló, a ganef típusa a XX. század első évtizedében Budapesten is létezett, például a bulvársajtó világában. Erről szól Molnár boházata, az *Álhírlap és Vidéke*.¹³

Kik és hol alakították ezt a beszédes című sajtóorgánusmot? Szereplők és színpadkép az alakuláskor: „E néhány fejezetben megírandó erkölcsrajz személyei egyelőre: Pusztadőry álhírlapíró úr, Komondor álhírlapíró úr és Spóniczter álhírlapíró úr. Az álhírlapíró urak a »Kis-műbohém« kávéház irodalmi asztalánál csevegnek.” Valójában nem is egy ganefhez van szerencsénk, hanem háromhoz. Spóniczter a vízállás rovatot szerkeszti majd a tervezett lapban, és előrebocsátja: „Én még azon is fogok keresni.” Komondor, akinek felekezetéhez a szerző szerint sem fér kétség, a politikát csinálja majd, azon az alapon, hogy „vannak összeköttetései”. Legnagyobb érdeme, hogy egyszer maga az igazságügyminiszter, Szilágyi Dezső dobta ki az irodájából. Pusztadőry, akit szintén jó pár helyről kirúgtak már, kapja a közgazdasági rovatot. Ő váltóhamisításért és lopásért is volt már büntetve, cégéres svindler, vagyis épp a megfelelő ember a megfelelő helyre.

Az álhírlapírók nemsokára akcióba lépnek. Természetesen nem újságot írnak, hanem zsarolnak: bankárokat, gazdag üzletembereket kopasztanak meg, megfenyegetve őket, hogy kompromittáló információkat hoznak nyilvánosságra róluk, ha nem fizetnek a hallgatásukért. Hogyan zajlik a zsarolás? Valahogy így:

„Színhely: egy bankigazgató fogadószobája. Személyek: Pusztadőry úr, az »Álhírlap és Vidéke« szerkesztője és a Direktor. Szép tavaszi délelőtt.

Pusztadőry: A bank igazgatójához van szerencsém?

A direktor: Az vagyok.

Pusztadőry: Már mint hogy foglaljak helyet. Köszönöm. (Leül.)

A direktor: Hogy van az, kérem, hogy ön nem a saját névjegyét küldte be, hanem gróf Eszterházy Vilibáldét?

Pusztadőry: Először is nem küldhetek be egy névjegyet, a mire egy sajt van ráírva. Másodszor pedig így biztos volt, hogy bebocsát.

A direktor: Takarodjék a fenébe, zsaroló.

Pusztadőry: Hogy hogy' vagyok? Köszönöm. Szo, szo. Csak megvagyunk valahogy. A mi azt illeti, hogy...

A direktor: Ha jól emlékszem, Pusztadőry úr, én voltam az a szerencsés, a ki önt egy alkalommal felpo... felpof...

Pusztadőry: Tudom, mit akar mondani. Azt akarja mondani, hogy jó színben vagyok. De ön is, direktorkám, ön is. Piros, mint a rózsza. A direktor (becsöngeti a szolgát): János, dobja ki ezt az embert, de a főlépcsőn, a hol sokan látják.

A szolga: Nem lehet, igazgató úr, mert erősebb, mint én.

A direktor: Honnan tudja? A szolga: Tavalyról. (Szégyenkezve megy ki.)

Pusztadőry: A gyerekek, köszönöm, egészségesek és jól tanulnak Pistike csupa egyest hozott haza, és... A direktor (szó nélkül hatszor üti pofon a szerkesztő urat)

Pusztadőry: és Palikának csak egy kettese volt, az is tornából. Oh ezek a mai gyerekek, oh ezek a mai gyerekek. Semmi sport. Semmi testi kultúra.

A direktor (szomorúan bámul rá).

Pusztadőry: Egyébként hallom, hogy a részvénytökeket fel méltóztatnak emelni. Ez alkalomból lapomban... (Két erős szolga jön be.)

Pusztadőry: ... lapomban ... (A szolgák megfogják és kidobják. Szünet.)

Pusztadőry (bemászik az ablakon)... lapomban egy kis cikket szeretnék közölni, a melyben ezzel a pénzügyi szenzációval foglalkozom. Viszont azt is hallom, hogy igazgató úr, bár nő ember és családapa, a Teréz-körúton egy kis lakást tart az egyik csinos kisasszonynak, aki a bankban dolgozik...

A direktor: Parancsoljon helyet foglalni, kedves szerkesztő úr. Hogy van, hogy van? Jó színben van... és a gyerekek? Hát a gyerekek? Hát a gyerekek?

Pusztadőry: ... és hogy ebben a kis lakásban minden este, a hivatalos órák után megjelenik igazgató úr is és a csinos kisasszony is és ott igazgató úr valószínűleg aktákat diktál a kisasszonynak. (Három erős szolga jön be.)

A direktor: Takarodjanak innen! Ki hívta magukat? Nézze meg az ember.

Pusztadőry: Szivart a szerkesztő úrnak! (Szolgák el. A direktor szivarokat vesz elő.)

Nem fér hozzá kétség, hogy a zsaroló álhírlapíró és a bankár ugyanahhoz a felekezethez tartozik, és ezt a korabeli közönség is érzékelte.

Molnár természetesen a levakarhatatlan zsidó koldust, a snorrt is felléptette a Bonbonnière Kabaréban, a *Pump* című jelenetben.¹⁴

A szerző instrukciója: „Történik egy kávéházban, majd az utcán. Személyek: a Pénzes ember, vagyis az, a ki legalább negyven-ötven forintba becsülhető és a Szegény

¹³ MOLNÁR Ferenc: *Álhírlap és Vidéke* = Uő: *Hétágú síp. Tréfák, karcolatok, tárcák*. Bp., Franklin, 1911, 115–143.

¹⁴ MOLNÁR Ferenc: *Pump* = *Pesti erkölcsök. Humoros rajzok*. Bp., Lampel, 1909, 115–120.

ember, aki semmire sem becsülhető, s akinek e pillanatban egyetlen célja, hogy a Pénzestől tíz forintot pumpoljon. Verőfényes tavaszi ebéd után.

A pénzes: Maga kullancs. Maga eleven fizetési meghagyás. Mit akarsz tőlem, te ragály?

A szegény: Ragály? Az egy szép madár. Nem fogsz öszveveszni.

A pénzes: Az egy madár? Ezt nem lehet megsérteni, ezt az aljast! Te csatorna!

A szegény: Az is egy madár.

(A kocsi eszeveszettül robog.)

A szegény (a ki fél, hogy a pénzes kiugrik): Kocsis! Ūsse azt a lovat! Siessen! Ne sajnálja! Lesz borraivaló!

A pénzes: Nem lehet megsérteni? Te nem sértődöl meg? És mit szólnál, ha úgy kennélek nyakon, hogy kiugrana a szemed?

A szegény: Visszatenném. Velem nem tehet semmit. És most diszkrét dologról van szó. Adjon kölcsön tíz forintot (hadarva, mint a leckét) bbecsületszavamra megadom.

A pénzes (kétségbeesve): Tudtam. Miért mondta a becsületszót három bével?

A szegény: Ezt is csak magának tettem meg, én kedves Pusztarics bácsim. Másnak meg azt mondom, hogy: gecsületszavamra, vagy vecsületszavamra, észre se veszi és rám nézve nem kötelező. De magának megadom: becsületszavamra. Bével.

A pénzes: Nem adok.

A szegény: Családomnak kell.

A pénzes: Tudtam, hogy a szívemet fogja tépni ... ezért féltem tőle... csak olyan jó ember ne volnék!

A szegény: Jó ember? Szegény beteg özvegy anyámnak, szegény vak öreg apámnak kell. Árva gyerekeimnek kell. Özvegy feleségemnek kell, nem is kenyérre, hanem koporsóra. Csak nem fektethetem a földbe boríték nélkül, mint egy natúrsrcizlit?

A pénzes: Jaj... Jaj... (Keze a zsebe felé reszket.)

A szegény: És nekem magamnak kell ebből két forint szemre.

A pénzes (benyúl a zsebébe): Itt van...

A szegény: Szép új éjfelete szemre. Akarja a régít?

A pénzes: Nem... nem.

A szegény: Kell újat venni. Nem járhatok így, két különböző színű szemmel, csak azért, mert kéz alatt kaptam egy kéket ... (Átveszi a pénzt.)

A pénzes: Mikor adja meg?

A szegény: Kocsis! Álljon meg? (Kiszáll.)

A pénzes: Nem is köszön?

A szegény: Szolgája. (Indul.)

A pénzes: Mikor adja meg?

A szegény: Megadom. Becsületszavamra.

A pénzes: Mikor?

A szegény: Holnap. Gecsületszavamra. (Elsiet.)

A zsidó humor szereplői mind többé-kevésbé negatív figurák, akik saját vallási törvényeiket is kijátsszák, csak érdekből házasodnak, agyafúrt, haszonleső alakok, akik még a nyomorukból, a szerencsétlenségükéből is „üzletet” csinálnak. Vagyis a zsidó szerzők önmagukon gúnyolódtak. Ráadásul a kabaré színészeinek többsége is zsidó volt. Ez nem csoda, hiszen a *Tóra* szerint az első viccet az Örökkévaló mondta Ábrahámnak: százéves korában közölte vele, hogy fia születik a feleségétől. És ezt a feleségének, Sárának is megmondta, aki nevetésben tört ki attól, hogy kilencvenévesen még teherbe eshet. De az Úr, akinek semmi sem lehetetlen, nekiadta Izsákot, akinek a neve, Jits'haq, annyit jelent: nevetni fogsz! Azóta, vagyis legalább ötezer éve gyakorolják a humort a zsidók.

Freud ír arról, hogy a vicceselő, vagyis a humorista valójában exhibicionista. Azzal, hogy leköti hallgatói vagy olvasói figyelmét, átmenetileg hatalmi helyzetbe kerül. Fölényt élvez, mert már ismeri a viccet, amelynek mesélésébe kezd; előbb tudja a csattanót, mint a hallgatósága. Választhat, hogy mely vicceket meséli el; ez a kiváltsága hatalmi pozíciójához tartozik. Előadása során felfüggeszti a gátlásait, kikerüli a cenzúrát, vagy legalábbis kilátásba helyezi.

A vicceselő hatalmat gyakorol hallgatósága fölött, és az egóját is erősíti. Ha jól adja elő a vicceket, rá is duplázhathat az egójára, némi öniróniával. Ha a közönség nevet, szembesül az elfojtásaival, a vicceselő felsőbbrendűségi érzése növekszik, szimbolikus hatalma újra és újra megerősödik. Vágyait, az erotikus és agresszív késztetéseit a vicc csattanója által kiváltott nevetés elégíti ki. Vagy legalább enyhíti a kínzó hiányérzetet. Nem véletlen, hogy ha a zsidók úrrá akarnak lenni a félelmeiken, akkor nevetnek. Freud szerint folyamatosan szublimálunk, átalkítjuk és feldolgozzuk a késztetéseinket, vágyainkat, indulatainkat. Ha a humorista jól végzi a dolgát, a példája másokra is átragad, megváltoztatja a többség hangulatát. A zsidók szórakoztatják az embereket, abban a reményben, hogy így kevésbé kell tartanunk a támadásaiktól. Ezt a képességet és érzéket aztán apáról fiúra örökítik. És mivel a humor, a szórakoztatás jó üzlet lehet, ezért adta rá a fejét annyi zsidó. Az emancipáció során, a XIX. század közepétől nyílt először alkalmuk társadalmi méretekben humorizálni, mert azelőtt, a középkorban szóba sem álltak velük a keresztények. Aztán hogy legalább formailag egyenlők lettek, már újságokba írtak, könyveket adtak ki, színházat, kabarét csináltak. Közönség előtt művelték a humort, sikeresen, mert eredendő tehetségük volt hozzá. Végül a humorból, az öniróniából önvédelmi reflexet faragtak, ami az utolsó pillanatokban, a halál küszöbén is erőt adott nekik.

Nem a zsidók fedezték fel a humort, amely ősidők óta jelen van az emberiség kultúrájában, de mint különálló

etnikai és kulturális közösség, elsőnek ők használták fel a saját céljaikra. Mindig részben kívül, részben belül álltak a többségi társadalmon, kereskedtek, váltogatták a nyelveket. Így sajátították el a képességet, hogy egyszerre lássák magukat kívülről és belülről, ezért látták meg azt, ami azonossá tette őket másokkal, és azt is, amiben különböztek a többségtől. Egyszer a valóság, máskor a vágyak felől nézték a világot, s ez a feszültség, amióta világ a világ, nevetés forrása. Viccelődtek azon, hogy férfiak és nők, vonzóak és taszítóak, csúnyák és szépek, fiatalok és öregek vagyunk, szeretnek és visszautasítanak, és állandóan félreértik egymást. Ez Molnár Ferenc valamennyi színdarabjának az alap gondolata.

Politika a színpadon

Molnár nagyszerű bohózatokat és tréfákat írt, amelyekben a zsidó humor évezredes hagyományát követve kifacsarta a szavakat, ami a komikum kimeríthetetlen forrása.

A modern pesti kabarében elhangzó viccek célja is az volt, hogy enyhítse a zsidók iránt megnyilvánuló idegenséget és ellenségeséget, és a nevetéssel megnyerjék maguknak a közönséget. Vagy legalább leszereljék, elbizonytalanítsák az antiszemitékat. A humor lelki páncélt növesztett, megvastagította a zsidók bőrét, hogy védekezzenek a gúny, a sértések ellen. Ez annyira sikerült, hogy egymás előtt, nyilvánosan is próbálgatták, a humor ellenáll-e a nyilaknak és a fullánkoknak.

Természetesen a humor fegyverét nemcsak öniróniára lehetett használni, a gúny politikai eszköznek is alkalmas volt. 1910 után, amikor Pesten elszaporodtak a kabarék – ekkoriban tucatnyi is működött egyidejűleg –, a humor egyre inkább „átpolitizálódott”, ahogy ezt Nagy Endre, a legendás konferanszié is megállapította 1935-ben megjelent könyvében.

A Modern Színház Cabaret sikeres társulatát meghívták a Nemzeti Kaszinóba is, ahol a tagok legnagyobbrészt arisztokraták előtt léptek fel. „Az ország közjogi, gazda-

A Nemzeti
Casino,
a budapesti
Czirák-palota
az 1900-as
évek körül
© Wikimedia
Commons

sági, erkölcsi hatalmának túlnyomó része ott gyűlt össze a Kaszinó termeiben. Hihetetlen megtiszteltetés volt tehát ez a fölkérés. Ostoba képzelgéseimben diadalmasan állapítottam meg, hogy magyar kabaré újtó szellemével és friss irodalmi törekvéseivel a konzervativizmus leggőgösebb várát vette be. Akkor már a kabaré a szociáldemokrata párt félhivatalos szórakozóhelye volt. Nemcsak a párt vezérei jelentek meg szorgalmasan a premiereken, de minden délután ingyenes előadásokat rendeztem az egyes szakszervezetekben, és a munkásság a konferanszok szókimondásában, a tréfák formadöntő merészségében, de mindenekelőtt Ady robusztus dalaiban a maga harci szellemére ismert.”¹⁵

Ez volt az az időszak, az I. világháború kitörése előtti évek, amikor Molnár Ferenc búcsút mondott a kabarénak, és nem írt több jelenetet, bohózatot Nagy Endre társulatának. Anyagilag nem szorult rá, hogy a kabarénak írjon, a színdarabjai jól jövedelmeztek. Nem akart közelebbi viszonyba kerülni a politikával, az ellenzékivel sem. Ösztönösen érezte, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia dualisztikus rendszerének forradalmi átalakítása bizonytalan kimenetelű vállalkozás. Ady Endrét nagyra becsülte, de hozzá a legközelebb a zsidó Vázsonyi Vilmos, a Terézváros demokrata képviselője állt, aki legitimista nézeteket vallott. Érzékelte, hogy a radikálisokkal szimpatizáló pesti polgárok, akik estéről estére megtöltötték a színházakat és a kabarékat, összességében vékony réteget alkotnak, és az ideálok megvalósítását célzó vágyaknál erősebb az a valóság, amelyben a tömegek élnek.

Molnár felfogta, hogy az önirónia, amely a zsidó humor lényegi tulajdonsága, nem alkalmas a politikai harcra. Így az antiszemitákkal szemben, akik előszeretettel támadták a romlott Budapest erkölcsiségét megtestesítő kabarét, a humor használhatatlan. Pedig nem kisebb tehetségű költő, mint Szép Ernő próbálkozott meg a „kör négyszögösítésével” egy szellemes versben, amely – hol máshol? – a Teréz körúti Bonbonnière Kabaré színpadán hangzott el.

Az antiszemiták

Én antiszemita vagyok
Mert a zsidók tönkreteszik az országot
S én ilyesmit nem hagyok,
Nézz meg az ember,
A zsidó mind gazember,
Szemtelen.
Weisz, a suszterem,
S a szabóm, a Schwarcz,

És végig, minden arc,
A bankárom, kinél hitelt könyörgök,
Az orvosom, vigye el az ördög,
Az ügyvédem, ki viszi a pöröm,
Törjön le róla mind a hús köröm,
A divatárusom,
Akinél sokkal úszom,
A szerkesztő,
Akinék a lapját olvasom,
Hogy vinnék be vason
No meg a festő,
Akinék a képe a falon lóg,
Mind, mind olyan hasonló,
Gazemberek, tolvajok,
Én antiszemita vagyok.
És a szívem csak arra nógat,
Hogy a fene egye meg a zsidókat.
Hát nincs igazam, mondják,
Hisz olyan rondák,
Mindnek sorra
Görbe az orra
A füle szétáll
A szeme se jól sétál
Csámpás a lába,
Menjenek vissza Galiciába.
Azért vagyok ilyen kegyetlen,
Mert én keresztény vagyok,
Ugyanis kikeresztelkedtem.
Igen... azaz bocsánatot kérek
Eddig nem értem rá, nagyon sok dolgom volt,
De talán a jövő héten kitérek.
(1919)¹⁶

Molnár Ferencet sokat támadták az antiszemiták, ő viszont igyekezett figyelmen kívül hagyni őket, ameddig lehetett. De úgy látszik, még a halála után több mint hetven évvel sem hagyják őt békén. Erről tanúskodik, hogy a Magyar Elektronikus Könyvtár neki tulajdonít egy másik Molnár Ferenc regényét, amely 1943-ban jelent meg *A Dohány-utca és Körut-sarok* címmel. A zsidógyűlölettel átitatott „aszfaltregény” szerzőjéről semmit sem tudunk, legföljebb annyit, hogy ugyanabban az évben *Partizánfront* címmel kiadott egy „riportregényt” is. Mindkét művét az ideiglenes nemzeti kormány 530/1945 M. E. sz. rendelettel megsemmisítette, de az interneten teljes terjedelemben olvasható. Ez a befejezés a kabarében poénnak is elmenne, ha nem lenne végtelenül szomorú.

¹⁵ NAGY: i. m. (2000), 162.

¹⁶ SZÉP Ernő: *Az antiszemiták = Uő: Összes versei* [elektronikus dokumentum]. Szerk. URBÁN László, 2015, 336–337.
<https://mek.oszk.hu/14000/14029/14029.pdf>